

УДК 332

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-298-5(1)-28

СИТНИК Є. А.

ORCID: 0000-0001-8260-4032

e-mail: eugen_sytник@ukr.net

Інститут економіки промисловості НАН України

ВАДИ І ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ В УКРАЇНІ

Показано зміни інституційного середовища регіонального розвитку в Україні за минуле десятиліття: створення правового поля і нових інститутів. Розглянуто зростання трансакційних витрат споживачів послуг державного управління. Показано, чому сучасна Україні досі продовжує залишатися в інституційній пастці, і чому ускладнюється перехід до ефективного інституційного середовища, сприятливого для інвестицій. Запропоновано удосконалення інституційної та регуляторної політики у сфері державного управління регіональним розвитком в Україні: стримування процесу створення нових інститутів, чітке розмежування їх функціоналу, підвищення власних доходів місцевих бюджетів, зменшення кількості діючих нормативно-правових актів.

Ключові слова: інституційні інновації, інституційне середовище, трансакційні витрати, перевантаженість інститутами, інституційний затор, регіональний розвиток.

YEVHEN SYTNYK

Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine

DISADVANTAGES AND PROBLEMS OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IN THE FIELD OF PUBLIC GOVERNANCE OF REGIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Effective state management of regional development is one of the main conditions for creating a favorable investment environment, one of the criteria for the country's success in the implementation of comprehensive reforms in various fields. State regional policy is closely linked to investment processes in Ukraine.

Since 2014, several attempts have been made in Ukraine to modernize public administration of regional development. Within the framework of this governmental course, significant institutional transformations have been carried out and a number of normative legal acts have been adopted. However, Ukraine has not yet developed an effective institutional system that would ensure optimal use of national economic potential and achieve at least average European living standards.

The urgency and priority of the problem is due to the fact that the investment attractiveness of national economies is increasingly determined by the quality of the institutional environment, the ability to innovate through the use of institutional features of society. The state of public administration institutions is an important component of a favorable investment climate, affects the well-being of citizens and regional development, and must be brought into line with the needs of large-scale reforms and new regional policies.

The changes in the institutional environment of regional development in Ukraine over the past decade are shown: creation of the legal field and new institutions. The growth of transaction costs of consumers of public administration services is considered. It is shown why modern Ukraine still remains in an institutional trap and why the transition to an effective institutional environment and to investment-friendly environment is complicated. It is proposed to improve the institutional and regulatory policy in the field of public administration of regional development in Ukraine: restraining the process of creating new institutions, clear delineation of their functionality, increase of own incomes of local budgets, reducing the number of existing regulations.

Keywords: institutional innovations, institutional environment, transaction costs, overload by institutions, institutional congestion, regional development.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Ефективне державне управління регіональним розвитком – одна з головних умов створення сприятливого інвестиційного середовища, один з критеріїв успішності країни в умовах здійснення комплексних реформ у різних сферах. Державна регіональна політика щільно пов'язана з інвестиційними процесами в Україні.

З 2014 р. в Україні відбулися кілька спроб модернізації державного управління регіональним розвитком. В рамках цього урядового курсу були здійснені помітні інституційні перетворення та прийнято низку нормативно-правових актів. Однак досі в Україні не склалася ефективна інституційна система, яка б забезпечила оптимальне використання національного економічного потенціалу та досягнення хоча б середніх європейських життєвих стандартів.

Актуальність і пріоритетність проблеми зумовлені тим, що інвестиційна привабливість національних економік все більше визначається якістю інституційного середовища, здатністю до інновацій на основі використання інституційних особливостей суспільства. Стан інституцій державного управління є важливою складовою сприятливого інвестиційного клімату, впливає на добробут громадян і на регіональний розвиток, і має бути приведений у відповідність до потреб масштабних реформ та нової регіональної політики.

Аналіз досліджень та публікацій

Відлік часу безпосереднього вивчення інституціональних проблем у форматі сучасних, загальновідомих термінів і понять можна починати з праць представників інституціонального напрямку економічної думки: Р. Коуза, Д. Белла, Дж. Гелбрейта, Т. Веблена, Г. Беккера, Дж. Б'юкенена, Г. Демсеца, Д. Норта, О. Вільямсона.

Важливість інституційного підходу при проведенні соціально-економічних перетворень усвідомлюють багато сучасних закордонних і вітчизняних економістів. Серед сучасних закордонних дослідників, які працюють в напрямку дослідження впливу інститутів та інституційних змін на економічний розвиток, слід зазначити С. Хайнесена (Heinesen), Ч. Колстада (Kolstad), М. Турновскі (Turnovsky), С. Рахарджо (Rahardjo), Д. Мерчандані (Mirchandani), Ф. Альвареса (Alvarez), М. Верациерто (Veracierto), С. Глобермана (Globerman), В. Полтеровича (Полтерович), І. Шаталкіна (Шаталкин), Є. Попова (Попов), В. Вольчика (Вольчик), Р. Нурєєва (Нуреев), В. Вольчика (Вольчик). З сучасних українських авторів слід зазначити В. Ляшенка, В. Антонюк, М. Белоусенка, Ю. Харазішвілі, Г. Шевцову, Н. Осадчу, С. Архієєєва, О. Стрижака, Т. Фертікову.

Завдання модернізації інституційних чинників розвитку ставилося у офіційних програмах економічних і соціальних реформ з початку 2000-х років, де поточний стан інституційного середовища оцінювали як кризовий [1, 2], тому серед дослідників цього напрямку треба зазначити також внесок таких науковців-розробників урядових програм: Белінська Я., Бережний Я., Жаліло Я., Клименко І., Павлюк А. та ін.

Постановка завдання

Оцінити інституційні трансформації, що відбулися і відбуваються у сфері державного управління регіональним розвитком в Україні протягом минулого десятирічного періоду з точки зору величини трансакційних витрат та перспектив переходу до більш ефективної системи. Виявити на цей підставі основні вади та проблеми створеної інституційної системи та намітити і обґрунтувати напрямки їх усунення.

Виклад основного матеріалу

За останнє десятиліття в Україні відбулося принаймні 3 хвилі спроб модернізації державного управління регіональним розвитком. Перша з них відбулася у 2012–2013 рр., тобто ще за президенства В. Януковича, але вона носила суцільно імітаторський і фіктивний характер. Друга хвиля відбулася після подій другого майдану (2013–2014 рр.) і припала переважно на президенство П. Порошенка. Багато в чому вона теж мала імітаторський характер і не усунула корупції та бідності, але були й помітні зрушення у бік до формування інститутів, сумісних з європейською практикою. Третя хвиля почалася 2019 р., тобто за нинішньої владної команди. Варто сказати, що часові межі цих трансформаційних хвиль досить умовні, особливо між другою та третьою.

В рамках цих трансформацій були здійснені певні інституційні перетворення та прийнято низку нормативно-правових актів. Так, серед прийнятих документів можна згадати: закони «Про засади державної регіональної політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад», «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні». Було прийнято також дві «стратегії»: «Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 р.» і «Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 р.» (затверджена розпорядженням уряду від 18.08.2021 р.) [3]. Відповідні зміни торкнулися бюджетної та податкової політики, у зв'язку з чим варто зазначити зміни до Бюджетного кодексу України щодо бюджетної децентралізації та удосконалення процедури використання коштів Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), а також можливості перерозподілу частки податкових надходжень між державним та місцевими бюджетами, зміни до Податкового кодексу України щодо розрахунку амортизаційних нарахувань, тощо. Серед новостворених інститутів за своїми масштабами та роллю важливого інструмента провадження державної політики регіонального розвитку вирізняється Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР). Нормативно-правовою базою створення ДФРР є ст. 24-1 «Державний фонд регіонального розвитку» Бюджетного кодексу України, Закон України «Про засади державної регіональної політики» та інші документи.

Як зазначається в офіційних джерелах, «Створення Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) є однією з умов прискорення соціально-економічного розвитку регіонів України, переведення державних інструментів розвитку регіонів на нову основу, відхід від старої практики фінансування виключно будівництва всіх нових об'єктів, передусім бюджетної сфери, які домінували в переліках фінансування за кошти субвенції на соціально-економічний розвиток регіонів, субвенцій на соціально-економічний розвиток окремих територій, державних цільових програмах. Створення ДФРР дозволяє започаткувати в Україні фінансування проєктів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку та планів заходів з їх реалізації» [4]. ДФРР розглядається також як «фінансовий інструмент сталого регіонального розвитку» [5].

Перелік інвестиційних програм, і проєкти регіонального розвитку, що фінансуються коштами ДФРР, затверджується розпорядженням Кабміну. Державний фонд регіонального розвитку створюється у складі загального фонду державного бюджету.

ДФРР розпочав роботу у 2012 р. З того часу до 2015 р. ДФРР у сфері бюджетних програм курувало міністерство фінансів. При цьому, до 2014 р. включно, супровід програм, тобто формування принципів

відбору, опрацювання проектів та підготовку до затвердження їх переліків, здійснювало міністерство економічного розвитку. І лише з 2015 р. нормативно-правовий супровід ДФРР здійснює мінрегіон, а з 2016 р. це міністерство стало ще й головним розпорядником коштів по програмах фонду.

Слід згадати, що у 2014 р. кошти ДФРР, хоча і були на початку року передбачені для надання регіонам, не були використані на реалізацію проектів у зв'язку з відсутністю фінансування через секвестр бюджету урядом А. Яценюка. Для інституційного забезпечення регіонального розвитку в Україні утворено неприбуткові небюджетні установи – *Агенції регіонального розвитку* як додатковий інституційний механізм реалізації політики регіонального розвитку. Звіт про роботу та іншу інформацію цих агенцій можна знайти на офіційному веб-сайті міністерства розвитку громад та територій України.

Роль цих утворень в реалізації регіональної політики посилюється, як можна зрозуміти з рішення уряду про підтримку розробленого мінрегіоном законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики» [6]. Цим урядовим рішенням в Україні декларується «трирівнева система планування регіонального розвитку: на національному, регіональному та місцевому рівнях». Це, на думку урядовців, «дозволить підвищити прозорість та якість планування розвитку територій».

Державна Установа (ДУ) «Офіс з розвитку підприємництва та експорту». Офіс утворився на базі Офісу з просування експорту України, що функціонував з 2015 р. «Почали будувати мережу центрів підтримки підприємств Дія. Бізнес по всій Україні, це сучасні... локації, в яких малий і середній бізнес може отримати безоплатні консультації, ... навчатися, шукати інвесторів та партнерів...» [7].

У грудні 2014 року країна зробила важливий крок на шляху до покращення умов ведення бізнесу – вперше за історію незалежної України було започатковано *Раду бізнес-омбудсмена*. Створюючи даний орган, влада обґрунтовувала цей крок тим, що «Необхідність боротьби з корупцією – нагальне питання для України, адже воно тісно пов'язане з інвестиційною привабливістю нашої держави». Декларувалося також, що «Рада бізнес-омбудсмена представляє та захищає інтереси бізнесу у державних органах. Нова установа покликана забезпечити прозоре ведення бізнесу в Україні» [8].

Рада бізнес-омбудсмена фінансується з Мультидонорського рахунку стабілізації та сталого розвитку України (МДР), розпорядником якого є ЄБРР. Найбільшим фінансовим донором Ради бізнес-омбудсмена є Європейський Союз, а на рівні країн донорами є наступні країни: Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Швеція, Швейцарія, Великобританія та США, тобто саме ці країни перераховують кошти для забезпечення роботи Ради бізнес-омбудсмена на МДР.

В офіційних джерелах зазначено, що «Рада бізнес-омбудсмена у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами КМУ, іншими актами законодавства та Меморандумом про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 р.». Серед новостворених і сучасній Україні інститутів треба згадати ще *Державну організацію «Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства» (Агенція ДПП)*. Вона була зареєстрована у березні 2019 р. згідно з реєстраційними даними, її основний вид діяльності – це регулювання та сприяння ефективному веденню економічної діяльності [9].

Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства (Агенція ДПП) заснована на державній власності та належить до сфери управління міністерства економічного розвитку. Основною функцією Агенції є здійснення заходів, спрямованих на підготовку до реалізації в Україні якісних та інвестиційно-привабливих проектів державно-приватного партнерства у різних сферах економіки.

Згідно до офіційних джерел, «Агенція ДПП залучена до процесу ідентифікації проектів, допомагає в підготовці концептуальних записок та ТЕО, а також залучає місцевих та міжнародних консультантів. Окрім цього, Агенція організовує та проводить тренінги, конференції, семінари та інші заходи, направлені на підвищення інституційної спроможності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері ДПП» [10]. Окрім описаних, в Україні зусиллями влади існують, створюються або є наміри створити ще деякі органи, призначені, за офіційною версією, покращити становище бізнесу, зокрема, державні установи (ДУ) «Українінвест» та ін. Отже, як можна бачити, в Україні спостерігається певна переваженість кількістю інститутів, функціональні завдання яких значною мірою перетинаються, що може свідчити про дисфункцію інститутів.

Що означає переваженість інститутами з точки зору трансакційних витрат?

По-перше, поява додаткових інститутів на інституційному полі може збільшувати трансакційні витрати та знижувати інституціональну ефективність. Це відбувається тому, що, насамперед, збільшуються інвестиції у створення інститутів, а отже, зростають постійні трансакційні витрати. Трансакційні витрати розподіляються на постійні та змінні, і, якщо ці останні залежать від кількості та обсягу трансакцій, то постійні являють собою інвестиції в створення інститутів і не залежать від кількості та обсягу трансакцій.

По-друге, збільшення кількості інститутів, що взаємодіють із структурами бізнесу та приватними підприємствами, саме по собі викликає збільшення ділової та правової інформації, отже, призводить до збільшення обсягів діяльності з її пошуку та обробки, тобто призводить до зростання й інших елементів трансакційних витрат, а не тільки інвестицій у створення інститутів.

Як вже доведено економічною наукою, «агенти надають перевагу переходу до ефективної норми, якщо сума відповідних їй трансакційних витрат і трансформаційних витрат переходу виявиться меншою за приведені трансакційні витрати функціонування в рамках діючої неефективної норми» [11]. І навпаки, якщо

сума приведених трансакційних та трансформаційних витрат переходу до ефективного інституційного середовища буде більшою за приведені трансакційні витрати функціонування в рамках існуючого, неефективно діючого інституційного середовища, то суб'єкти господарювання не оберуть переходу до ефективного інституційного середовища. Інакше кажучи, в сучасній Україні надмірним продукуванням інститутів створено умови для зростання трансакційних витрат, що може ускладнити перехід до ефективного інституційного середовища. Тому українська економіка перебуває в цій інституціональній пастці досі. Окрім цього, варто відзначити ще одну лінію причинно-наслідкових зв'язків у цій ситуації. Як зазначав Вольчик В.В.: «чим вищою є величина трансакційних витрат, тим вищим є попит на інституціональне регулювання, котре доповнює і навіть замінює ринкове» [12]. І це тим більше небезпечно, що в Україні і так немає повноцінного ринкового середовища. Отже, надмірне продукування нових державних інститутів у вигляді різноманітних фондів, офісів, рад та агенцій з великою ймовірністю призведуть не до спрощення функціонування бізнесу в Україні, а до заміщення ринкового регулювання неринковим, і це третій наслідок перевантаженості інституційного поля новоствореними інститутами.

Ймовірно, цим, принаймні частково, пояснюється такі негативні явища в українському суспільстві та бізнес-середовищі, як руйнування частини встановлених взаємовідносин, комунікацій. Наслідками цього стає зниження дієвості контрольних та регулюючих функцій держави, значні витрати часу та фінансових ресурсів управлінськими інституціями на вирішення проблем власного становлення, зростання трансакційних витрат споживачів послуг державного управління на оволодіння новими управлінськими процедурами. Інституційні перетворення виявляються неадекватними очікуванням громадян. На цій основі відбувається поширення ознак інституційної кризи, проявами якої є руйнування існуючих неформальних регуляторів ринку, дераціоналізація очікувань, руйнування неформальних компенсаторних механізмів, подальший розквіт корупції, формування групових корупційних зв'язків на новій організаційно-економічній основі, ментальна дезінтеграція суспільства, втрата цінності цілей розвитку держави та виконання нею регулюючих функцій.

Доступ до процесу державного управління та вплив на перерозподіл суспільних ресурсів, як і раніше, мають вузькі квазіелітарні групи, які використовують для цього як формальні (політичні партії та вибори), так і неформальні інститути (корупцію та захоплення держави). Як наслідок, рівень життя в Україні перманентно стагує, а країна міцно тримається останніх місць в Європі за показниками стану промисловості, рівня зарплат і пенсій та ВВП на душу населення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

За минуле десятиліття в Україні створено багато нових структур, задекларованою ціллю яких є підтримка бізнесу та спрощення його співіснування з державою: Рада бізнес-омбудсмена, Державна Установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту», Агенція з питань державно-приватного партнерства та ін. Втім, запропоновані урядом заходи у переважній більшості не тільки не усувають це основне підґрунтя корумпованості економіки у вигляді нероздільності власності та влади, а ще й поглиблюють системну бюрократизацію. Збільшення кількості інститутів, їх регуляторних норм та актів взаємодії з ними призводить до інституційного затору. Це і є однією з причин того, що Україна і нині перебуває у інституційній пастці.

Перевантаженість інституційного поля новоствореними інститутами збільшує трансакційні витрати та знижує інституціональну ефективність, а також призводить до заміщення ринкового регулювання неринковим. Отже, в Україні необхідно створити соціально-економічну матрицю, що забезпечить збалансований розвиток старих, або базових, та нових інститутів влади, що створить передумови для відновлення дієвості державної регуляторної політики у регіональній сфері та, врешті решт, призведе до оздоровлення інституціонального середовища в Україні, підвищення ефективності державного впливу на регіональне відтворення та поживає інвестиційні процеси на регіональному рівні. Наразі в Україні органи державної влади у своїй діяльності далеко не завжди керуються напрацюваннями інституційної теорії. Підчас процесу інституційних інновацій бракує системності і послідовності. Тому в певних випадках треба стримувати процес створення нових інститутів, провести чітке розмежування їх функціоналу. Необхідно підвищення власних доходів місцевих бюджетів, зменшення кількості діючих нормативно-правових актів.

Як головний інституційний ресурс розвитку економіки на підґрунті завершення інституційних реформ є реалізація підприємницького потенціалу суспільства у напрямку створення сприятливого бізнес-клімату для діяльності суб'єктів малого та середнього бізнесу, дерегуляції і скасування недієвих витратних дозвільних процедур, поширення практики ринкового саморегулювання. Стратегія держави має бути спрямована на забезпечення координації владою модернізаційних процесів в країні та формування їх напрямів, які відповідають стратегічним пріоритетам модернізації країни.

Для мотивації підприємницької діяльності місцевих територіальних громад доцільно не введення до місцевих бюджетів дотацій з державного бюджету у розмірі добутку податку на доходи фізичних осіб, який надійшов до державного бюджету, та індексу зростання мінімальної зарплати, як пропонує уряд, а зниження податкового навантаження на фонд заробітної плати.

Зниження регуляторного тиску на бізнес і заміна частини дозвільно-погоджувальних процедур страхуванням відповідальності суб'єктів господарювання дозволить усунути потребу в деяких новостворених інститутах та скоротити трансакційні витрати суспільства. Саме на дослідження шляхів зниження регуляторного тиску і повинні бути направлені подальші дослідження.

Література

1. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. – К. : НІСД, 2011.
2. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до щорічного Послання президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. – К., 2020.
3. Стратегія економічного розвитку Донецької та Луганської областей на період до 2030 р. : затверджена розпорядженням уряду від 18.08.2021 р.
4. Офіційний вебсайт міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – URL: <https://dfr.minregion.gov.ua/pro-konkurs>
5. Офіційний вебсайт міністерства розвитку громад та територій України. – URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/prezentatsiyi-materiali/derzhavniy-fond-regionalnogo-rozvitku-finansoviy-instrument-stalogo-regionalnogo-rozvitku/>
6. Уряд підтримав запропоноване Мінрегіоном оновлення державної регіональної політики. 24.03.2021. – URL : <https://decentralization.gov.ua/news/13390>
7. Онлайн-платформа «Дія.Бізнес». – URL : <https://business.diiia.gov.ua/pro-ofis>
8. Business ombudsman Council. – URL : <https://boi.org.ua/about/>
9. YouControl – сервис проверки контрагентов. – URL: https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/company_details/42885180/
10. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomrozvitku-vidkrilo-pershi-vakansiyi-v-agencyi-dpp>
11. Полтерович В.М. Общество и реформы. Институциональные ловушки: есть ли выход? 2003. – URL : <https://ecsocman.hse.ru/data/2011/01/11/1214866995/Polterovich.pdf>
12. Вольчик В.В. Лекции по институциональной экономике. – URL: <http://institutional.narod.ru/lectures/lecture5.htm>

References

1. Pislakryzoviy rozvytok ekonomiky Ukrainy: zasady stratehii modernizatsii. – K. : NISD, 2011.
2. Analitichna dopovid Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen do shchorichnoho Poslannia prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshe Ukrainy. – K., 2020.
3. Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Donetskoï ta Luhanskoï oblasteina period do 2030 r. : zatverdzhena rozporiadzhenniam uria du vid 18.08.2021 r.
4. Ofitsiinyi veb-sait ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. – URL : <https://dfr.minregion.gov.ua/pro-konkurs>
5. Ofitsiinyi veb-sait ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. – URL : <https://www.minregion.gov.ua/press/prezentatsiyi-materiali/derzha vnny-fond-regionalnogo-rozvitku-finansoviy-instrument-stalogo-regionalnogo-rozvitku/>
6. Uriad pidtrymav zaproponovane Minrehionom onovlennia derzhavnoi rehionalnoi polityky. 24.03.2021. – URL : <https://decentralization.gov.ua/news/13390>
7. Onlain-platforma «Diiia.Biznes». – URL : <https://business.diiia.gov.ua/pro-ofis>
8. Business ombudsman Council. – URL : <https://boi.org.ua/about/>
9. YouControl – servys proverky kontrahentov. – URL : https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/company_details/42885180/
10. Uriadovyi portal. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. – URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomrozvitku-vidkrilo-pershi-vakansiyi-v-agencyi-dpp>
11. Polterovich V.M. Obshestvo i reformy. Institucionalnye lovushki: est li vyhod? 2003. – URL : <https://ecsocman.hse.ru/data/2011/01/11/1214866995/Polterovich.pdf>
12. Volchik V.V. Lekcii po institucionalnoj ekonomike. – URL : <http://institutional.narod.ru/lectures/lecture5.htm>

Надійшла / Paper received : 18.07.2021

Надрукована/Printed : 04.10.2021